

„Mindinkább egyedül?”

EMLÉKIRATRÉSZLET

Biztos kikötőhely kell minden elinduláshoz és visszatéréshez. Kell az asztal, ahová fehér papirosomat kiteríthetem, hogy napi benyomásaimat rendbe rakjam rajta. Sokfelé laktam brassói hónapos szobákban, de ha a lakbért pontosan ki is fizettem, fára már nem jutott vagy talán nem is esett jól otthon maradni, ahol idegen a bútor és idegen a szomszéd szobákból átszűrődő zaj. Akkor már inkább a világ. Régi szokásom itt sem változott, jókor reggel megjelentem a Korona Szálloda kávéházában, s itt is megszokta a pincér, hogy a reggeli kávé és kifli mellé hozza az újságokat, a tintát meg a tollat. Úgy tizenegyig-tizenkettőig mindent átböngészttem, s készen is lettem a Brassói Lapoknál kiharcolt rovatommal.

Most, hogy újra átböngészttem *A Duna-medence szellemi élete* fejléc alatt ismétlődő, többnyire három kis közleményből egybeálló, kissé rendszertelenül, hol naponta jelentkező, hol hetekre kihagyó, névtelen (csak pluszjellel szignált) sorozatomat, el kell gondolkodnom azon, hogy sokszínű anyagát honnan is szedtem össze. Mint a légyökeres sivatagi növény, én is az atmoszférából csentem ki s raktam össze a sajátos táplálékot, mellyel az olvasót cseh, szlovák, magyar, román, szerb, horvát, bolgár tudományos, irodalmi és művészeti egybeesések, összefüggések, keresztvezések jelentőségére figyelmeztettem az egymásrautaltság csillagzata alatt. Ne felejtsem el, aktatáskám is volt, abból szedtem elő s raktam a márványasztalra folyóiratokat, postát (külföldi barátaim megszokták, hogy munkásságukat kérjem számon), nemegyszer kivágásokat, innen-onnan kölcsönkért új könyveket. S a rovat szinte szabvánnyá alakulva rendszeresen kikerekedett.

Nem mindenkinek tetszett a szerkesztőségben ez a mozaik. Már hogy Duna-medence! Még gúnyolódtak is velem, rajtam ragadt egy életre, hogy reggeli torna-képpen ezt a medencét úszom át. A Brassói Lapok jól kiválogatott, nagy újságíró-garnitúrája — s ebben az újság Erdélyben egyedüli volt — angol, francia, német, amerikai és orosz viszonylatokban mért és értékelt, jól tájékoztatva közönségét a nagyvilágról, de már ilyen kis sarka az emberiség ügyének-bajának, mint éppen a Duna völgye, a maga civakodó kis népeivel, nem szerepelt a mindennapi tablónkon. Tekintettel mindenestre egy „provinciális” közönség érdeklődési körére, legfeljebb Kacsó Sándor és székely baráti csoportja kapott alkalmat arra, hogy hazai kérdésekbe is belegabalyodjék. A honiságnak tett elegendő engedmény volt az ország minden részéből befutó izgalmas riportanyag, meg a helyi hírek áradása, nem is szólva természetesen az országpolitika belügyi feszültségeiről vagy botrányairól. Kinek kell ezeken kívül az én ábrándos beszámolómsdim a prágai szláv intézet román tárgyú előadásairól, egy erdélyi szász heraldika magyar vonatkozásairól, a Hortobágy berlini filmjéről, a budapesti Apollo humanistáinak pozsonyi fellépéséről, szerb parasztszínházakról, a Nyugat Tamási-elemzéséről vagy egy váci tanár Alecsandri-fordításairól s Bél Mátyás francia bemutatásáról? Egy nyugatos európeerség mítoszába ütközött itt is az én konkrét kelet-európaiságom, s legfeljebb az egyre fenyegetőbb

nagnémet terjeszkedés napi eseményszerűsége számíthatott elfogadható indoknak egyébként komolyan nem vett közléseim számára.

Ausztria bekebelezése a nagnémet birodalomba, Hitler bevonulása Bécsbe 1938. március 15-én, mégis előtérbe sodorta — immár „világviszonylatban” is — a „regionális”-nak vett Duna-medence-témát.

Csöndre volt szükségem, kivontam hát magam a Korona kávéház különösen estére tűrhetetlenné váló zajából, s beültem a szászok ridég előkelőségébe: nem volt éppen horogkeresztes jellegű ez a Central kávéház a Kolostor utca elején, ablakával a piactéren tornyosodó szép öreg városházára nyílvá; konzervatív polgárok, értelmiségiek, gyárosok és nagykereskedők találkozó helye lehetett. Mindenesetre el lehetett itt bújni, éppen az oroszlán torkában. Már hozták is a Völkischer Beobachtert, igaz a Züricher Zeitungot is, a fekete mellé. Az a lázas est máig forr bennem minden lobogó színével. Még egy feketét, még egyet, s innen röppentettem fel jelző-rakétámat az ismeretlen olvasók felé. *Ezeréves magyar riadalom*, raktam fel címűl utoljára, s mint a fehetetlen ember, aki káromkodással mégis csak segített magán, megnyugodva vágtam át a márciusi szélen és esőn hazamenet. Valamirevaló festő is megfelelő szemszöveget keres rálátásra a maga terepén, hát én most szászültömben, a városháza falán színesedő koronás fagyökér erdélyi jelképe alól próbáltam duna-medencei magatartásleányeggyé kiáltani az én Dávid Ferencből és Heltai Gáspárból jött erkölcsi, szellemi, emberi magyarságomat. „Mióta a Dunántúlt gászmagyarok járták, nyesett fülű, csonkított orrú koldusok, akiket Lél és Bulcsú akasztófája alól küldött haza szégyenszemré a győztes Ottó császár, a magyar lélek mélyén sohasem forrt be a német seb. Hódolatban és lázadásban, kiszolgálásban és kuruc ellenállásban ezer év óta egyre a Német Veszedelem első riadalma újul fel az ősi sérülésből...” — kezdtem a rapszódiámat, s költőimre — Adyra, József Attilára, Illyés Gyulára — hivatkozva, népi mozgalmak ifjait megidézve zártam: „Hát csak költőkben sajog, fiatalokban hasogat az ősi fájdalom? Vagy megmozdul-e az új kelet-európai hódítás feltátott veszedelme előtt már egy egész nemzet? Most, a gyulladó veszélyben: meg kellene találnunk a dunai testvérsorsokat... Kilenc évtizeddel ama nagy Március után megint azon fordul meg a magyar önállóság, hogy összesimulnak-e végre, vagy továbbra is farkasszemet néznek Kelet-Európa egymásnak ugrasztott nemzeti történelmei.” A kutya istenit. A német pincér nagyot nézett rám, utolsó lejemet hagytam ott borraivalónak, s ebben a szász kávéházban nem volt szokás borraivalót adni.

Beképzeltség? Fennhéjázás? Honnan vettem egy életen át, s különösen akkor, ütött-kopott újságírói minőségemben, azt a missziós mámort, hogy egy-egy kifakadással belészólhatok én is a tankok történelmébe? A közben beállott királyi ostrom-állapot, egy korporációs alkotmány rákényszerítése az országra, és a három nappal cikkem megjelenése után kimondott pártfeloszlítás, következményképpen a MADOSZ illegalitásba süllyedése, ezekben a hetekben elvágta, szétzilálta annak a népi kibontakozásnak az esélyeit, melyben mozgalmi társaimmal együtt annyira bizakodtam, megrendítette azt a közügyet, amelytől legalábbis Brassó román—magyar—szász mintademokráciáját vártam. Csehszlovákiában a tömegek sodrába kerültem, ott éledtem újra jobbra, itt Erdélyben a MADOSZ nyitott pályát a Vásárhelyi Találkozó új nemzetiségpolitikája felé, s most úgy látszott, azoknak lett igazuk, akik mozgolódásainkban eleve jelentéktelen vidékiességet láttak. Igaz, a bécsi bevonulásra adott válaszmorra még levél érkezett, Bányai László és Vincze János a MADOSZ központja nevében köszöntötte az írást, de már a Brassói Lapokban hamar megkaptam a kétely és rácáfolás pofonját.

Hol, kik és miért horkanhattak fel írásom, magatartásom ellen, azt legfeljebb sejthettem, megfoghatóan azonban Kakassy Endre nevével jegyezve kontrázott meg a lap, megvédve az Andrássy-féle nagnémet szövetségi politikát múlt századi szembe-fordulását egy „támadó pánszlávizmus tényezőjével”, sőt, megtoldva ezt az imperia- lista irányulást a bécsi Burg és a román fejedelmi ház egykori közeledésének méltatásával. A cikkíró hivatkozott itt egy olasz diplomata 1868-ban kelt-lévelére, mely

szerint „Románia nem szláv állam, s így semmit sem veszíthet, de igen sokat nyerhet, ha szintén ellenáll a szláv faj előretörésének”. Ez sem elég, a szerző még meg is ismételteti ezt a felfogást magával Andrassy Gyulával, aki Károly fejedelemnek írja 1880-ban: „... Romániának Magyarországgal azonos nemzeti és európai hivatása van: gátat képezni a szláv áradattal szemben. Közös létérdeke a két országnak megakadályozni az északi szlávok egyesülését a déliekkel. E hivatástól való eltérés a Monarchiára sok veszedelemmel járna, Romániának azonban egyenesen veszítét jelentené.” Tessék. Minden múltidézésnek jövőmegszabó jelentése van, s az olvasók most megnyugodhattak, hogy — mutatis mutandis — egy új Drang nach Osten is német—magyar—román együttműködésre vezethet a „szláv” környezettel szemben. Kakassy Endrét becsültem éppen román—magyar kulturális kapcsolásaiért, később meg is tudtuk egymást érteni, amikor a második világháború borzalmas tanulságait maga is levonhatta, akkor és ott azonban nemcsak személyileg nekem, ami még hagyján, hanem éppenséggel az antifasiszta kelet-európai ellenállásnak (egy szláv—román—magyar összefogásnak) adott meggondolatlan kontrát.

Csak áttételesen, rovatom álcája mögül válaszolhattam. Hivatkoztam Gáli Ernő kapóra jött Korunk-tanulmányára, mely a cárizmussal szemben igen, de nem a szlávok ellen, hanem ellenkezőleg, azokkal együttműködésben mutatta fel a Dunai Szövetség gondolatának a románság múltjában viselt szerepét. Felvonultattam egy új belgrádi tanulmánykötet alapján Polit-Deszancsics és Miletics vajdasági szerb nemzetiségpolitikusok múlt századbeli kantonális dunai megoldásterveit, s kiemeltem a cseh és szlovák írástudók kiáltványát Európa népeihez. Háromszáz író és tudós foglalt állást ebben a kiáltványban Európa békéje, a nemzetek függetlensége és a kisebbségek jogai mellett, Csehszlovákia történelmi küldetésére hivatkozva: „Azzal, hogy védjük önállóságunkat és a demokráciát Közép-Európában, egész Európa szabadságát védjük.” Nem mérhetem fel a szerény kis rovat hatékonyságát, annyit azonban tudok, hogy a romániai magyar sajtóban az elszigetelt baloldal szavát szélesebb nyilvánosság elé tárta, s talán semlegesítette valamelyest azt a beállítást, mintha a román—magyar együttműködésnek egy nagynémet vonalat követve a szlávok ellen kellene irányulnia.

Ugyanilyen elvi fontosságot tulajdonítottam minden olyan román megnyilatkozásnak, amely a tömegeket éltető és mozgató nemzeti eszmét az idegen hódító törekvésekkel szögezte szembe, s így azt haladó tényezővé változtatta az antifasiszta ellenállásban. Nem mulasztottam el ugyanekkor megjegyezni, hogy a dunai összefogás parancsának felismerése a román írástudók részéről belpolitikailag is elvi következetességet igényel, többség és kisebbség viszonyában. *Íratlan dunai történelem* című írásomat átvette a csehszlovákiai Magyar Nap is, s úgy látom, később sem vesztítette el értelmét, mert évtizedek óta minden cikkgyűjteményembe befogadták a szerkesztők. Nicolae Iorga ódai hevű sorait köszöntöttem a cikkben: Ausztriához intézett intelmeit Hitler bécsi bevonulása után. Nem jutottam el sohasem Iorgához, nem tudom, kezébe került-e a Brassói Lapok előtte ismeretlen munkatársának reagálása, de szívesen idézem kulcsmondait, mert azok nemcsak az én felfogásomat, hanem alkalmi íróaiként igyekezetével is a romániai magyar plebejus baloldal, a már betiltott MADOSZ üzenetét mondták szembe a román történetírás nemzeti nagyjának: „Íme: az események dobpergése felriasztja a román történelmi öntudatban is a dunai lelkiismeretet! Iorga Miklós kis és elkésett népekről beszél... egy büszke hódító törekvés útjában. Ez már nemcsak román történelem, hanem mindannyiunké, akik német császárral, török szultánnal és orosz cárral hadakoztunk mindig szabadságunkért és függetlenségünkért a Duna körül. Íratlan történelem ez: közös bajban ötlük csak fel néha. Rendszere, iskolája, intézménye, kutató gárdája nincs. Dunai történettudásaink egymásnak hátat fordítva rajzolják nemzeti történelmeinket... fel nem ismert közös kép mozaikdarabjait.”

Tépő időben, balsors sújtásai alatt bizarr fordulatok, paradox helyzetek, előre nem látott szerepcserék állhatnak elő, ugyancsak próbára téve az elvhűséget. Humánus, demokrácia, nemzeti volt, korszerűség, civilizáció, európaiság, mindezek a

fogalmak a nemzetiségi életben szerzett tapasztalatok, a népszolgálat és néptestvériség, a társadalmi kibontakozás gyakorlatában és a Marxszal, Leninnel magunkévá tett tudományos világnézet elméletében horgonyoztak, s kibírták a történelmi alakulások veszélyes görbéit, ellentmondásait, örült cikcakkjait. Engem Csehszlovákia polgári demokráciája elűzött, fülemben zúgott még a távozásom napján szétvert kassai munkásgyűlés hangzavara, minden okom megvolt a bizalmatlanságra olyanokkal szemben, akik a nemzetiségi jogokat polgári államérdekből s nem a néptestvériség elemi igazából értelmezték, de itt volt nyakunkon a tűzvész, s megmenekülni csak azzal a hittel volt lehetséges, hogy a közös érdek ellentéteket mos el, jellemeiket alakít át, örök dolgok őszinteségére, teljes emberségre készlet.

Pártkötelesség? Szűkebben nemzetiségi, tágabban hazafias, általánosan magyar, szláv, román kötelesség? Körkörösén kelet-európaiság, egész Európa és a nagyvilág vállalása? Egyetemes emberség? Mindez együtt éltetett mindnyájunkat, akik az írásbeliség bármely órhelyén riadóztattunk, s ha ebből az erkölcsi hangversenyből külön a magam foszlány-hozzájárulására figyelek, teszem ezt éppen annak igazolására, hogy a közös ellenállás szükségérzete egyéni sérelmeken és alkalmi beidegződéseken mennyire át tudta emelni a hitese embert. Felidéztem cikkeimben, megmagyarázva önmagának is, hogy a csehszlovák polgári demokrácia korlátaiba ütközve valójában mit is tudtunk megtanulni vitafeleinktől, kicsinytől nagyig, fel a Hradszinig, a panaszainkkal felkeresett Masaryk köztársasági elnökig. Megmondtam májusban: „Akikkel a kisebbségi követelésekért ellenfélként állottam szemben, fogadják innen, Erdély hegyei közül, a demokrata tanítvány üdvözetét. Bárcsak megtalálnák most egymást szabadság, egyenlőség és testvériség szellemében nemzeti történelmeink! Mielőtt szétverné népi haladásunk közös elvét idegen uszítás és faji téboly.” Szeptemberben ez már így hangzott (megint nemcsak az újságíró, hanem a kortárs szól elvtársai nevében): „Három évszázaddal ezelőtt Prága mellett dőlt el a dunai népek sorsa. Most . . . ki figyel fel a komor történelmi visszaütésre? A Habsburg-uralomnál veszesebb szándék sötétíti el a cseh tájat, s magunkért aggódunk, erdélyi felelősséggel Magyarországiért és Romániáért, mikor német győzelemtől féltjük a csehszlovákiai demokráciát.”

A bizonytalan várakozások nyara ereszkedett ránk, fájdalom és bizakodás váltásaival. A spanyol polgárháborúban siker és sikertelenség követte egymást, a baszkok tragédiája már bekövetkezett. Nálunk: a baloldal elfojtva, a reakció óvatos semlegesség mögött lappang és készülődik, magyar és román egyformán. A látszólagos mozdulatlanságban már olyan leplezetlen átok sem juthatott szóhoz, melyel előzőleg Geo Bogza sújtotta Románia közvéleménye előtt Bilbao és Guernica elpusztítóit, a vérengző spanyol tábornokokat és a horogkeresztes német légi haderőt. Az én pluszjelzésű írásom csak a hasogató fájdalmat fejezhette ki, hiszen a Dél-Amerikába bujdosó baszk menekültek képe a mi történelmünk hasonló szétszórásait, kurucok bujdosását, Kossuth híveinek száműzetését idézte fel. A baszk nemzet feleannyi sincs, mint a romániai magyarság, balsorsa mementóként nehezedett mindnyájunkra, akik a készülő európai robbanástól saját létünket félthettük. Csekély kárpótlást üdvözölhetett egy másik, ugyancsak pluszjel mögé rejtett Brassói Lapok-cikk mindössze 44 000 svájci rétoromán tájszólásának államnyelvként való elismeréséről. Megemlítettem persze, hogy ugyanezen nemzetiség tízszer akkora olaszországi része (a svájci romans változattal rokon furlán és latin tájszólást beszélő rétorománság) ilyen jogban egyáltalán nem részesül, s levonhattam a hazailag is félreérthetetlen következtetést: „A svájci rétoromán kisebbség egyenrangúvá tétele a többi nemzetiséggel, s felvétele a svájci népek testvéri közösségébe, kétségtelenül a honvédelem egyik ügyes eszköze. A rétoromán nyelv hivatalos elfogadása ugyanis gátat emel ama olasz hatalmi törekvés elé, mely az olasz nemzeti kizárólagosság hirdetésével előbb-utóbb számot tart Svájc olasz és rétoromán területeire.”

Ilyen bágyadt, viharhőfokos időben, mozgalmi életünk korlátozása, hangunk tompítása közepette, megnőtt a személyi kiállás és a jelképes cselekedet értéke. Nem volt véletlen, hanem maradék lehetőségeinken át a jövőért folyó harc felvillan-

tása mindaz, ami a hagyományos július 31-i Petőfi-zarándoklás unalomig ismételt sablonjait áttörte, s a fehéregyházi honvédsírnál 1938-ban a segesvári kaszinó jámbor ál-Petőfijét újra igazi voltában idézte meg. Szónokolgattak megint a koszorúikkal megjelenő hivatalos küldöttek, dalosszövegségiek és az EMKE agg rozmárai, fűvőszenekarok verejtékeztek a tűző napon, tombolt egy politikai értelmétől megfosztott petőfieskedés frazeológiájával a kispolgáros egyesületesi, de már akadt bátrabb tanárfajta, aki itt a nemzeti torzsalkodások feloldását sürgette meg, s felharsant a székely alkalmazottak egyszerű kórusa is, hogy a világszabadság jelszavának emberi hitelét adja társadalmi fellépésével. Most már a fiatal realista írók is megjelentek, vörös szekfűiket a turulos obeliszk előtt Bányai László helyezte el, nem kertelve, hanem nevén nevezve a Petőfi-örökség harci időszerűségét a fasiszta rémmel szemben. Aztán a zarándokok szétszéledtek a poros utakon, a koszorúk elhervadtak, valami azonban megmaradt: az intelleum ujjja, a hazavitt jel.

Többféle antifasiszta felfogás keresztelte, esetleg ellenezte egymást. Volt, aki a Duna-medence népeinek védelmét a Szovjetunió nagy kelet-európai háttérétől elválasztva, mintegy önmagában képzelte el. Akadt, aki a nagynémet keleti terjeszkedéssel szemben a nyugati nagyhatalmak biztosítékaiban bízott, vagy éppenséggel francia, angol gazdasági és politikai érvényesülést kívánt tájainkon. Találkoztunk olyanokkal, akik vagy a kisántánt megerősítésére, vagy egy új magyar imperiális kibontakozás javára vártak alkalmat a történelmi sakkjátékban, s ilyen szempontból kerestek nagyhatalmi támaszt, a szükséglet mértékén belül vállalva több-kevesebb együttműködést a németekkel vagy a nyugatiakkal, ha nem is kívánták a fennálló társadalmi formákat nyílt parancsuralmi rendszerrel felcserélni. S vitatkoznunk kellett olyannal is, aki csak az antiszemitizmust kifogásolta a hitlerizmusban, egyébként lelkesedett egy pedáns és praktikus német „rend”-ért, vagy legalábbis az olasz korporációs rendszerben látott elfogadható, a zsidókra veszélytelenebb fantáziát. Létezett külön katolikus és protestáns antifasiszta is, már annyiban antifasiszta, hogy elítélték ugyan a „barna” veszedelmet, de nem különböztették meg egy feltételezett „vörös”-től, vagyis kétoldali harcra esküdtek fel. A nézetek ilyen bonyolult — s a legtöbb esetben valahonnan céltudatosan kavart — örvénylésében kellett olyan hangot megütnünk, amely különböző elemeket is vonzani tud, hamisságokat leszerel és közös érdekeket megragad, a főveszélyre figyelmeztet, s a fenyegetett népeket egységes önvédelemre bírja. Szövetkeznünk kellett tehát sokféle emberrel, de tömegeinket mégis úgy kellett előkészítenünk, hogy szem előtt tartva a következő eshetőségeket és meneteket, az imperialisták fondorlatos játékaival, megtévesztő manőverei közt is tudományos meggyőződésünkhöz, s ami ezzel egy, a tömegek érdekeihez következetesen hűek maradhassunk.

Ez az, ami a népben való gyökerezés, a dolgozók tudatosításának és mozgósításának alapfeltétele nélkül nem sikerülhetett.

Mozgalmi lehetőségeinket hatóságilag törölték, felvilágosító munkánkat annál inkább fokoztuk. Kolozsvárról megérkezett Bányai László népszerű könyve, *A magyarság a Duna-völgyében* volt a címe, s a honfoglalástól parasztfelkeléseken, török és német hódításon, szabadságharcokon át a Duna-völgyéért kitört mai uralmi versenyig az együttélő népek egymásrautaltságát mutatta fel mindenkori keretkövetelménynek a társadalmi haladás érvényesítése számára. A kis kötet (inkább füzet, mindössze 80 lapja volt) el is jutott Bertalanba, Bolonyára, Bolgárszegre, Derestyére, mindenhová Brassó szélén, ahol új robotosrétegként a székelység meglepedett. Ma már pálcát törhet a régi helyzeteket meg nem értő utód az ilyen röpirodalom felett, de akkor ennek a politikai agitációnak a népszerűsége magot erősített, mozgalmi feladatot teljesített, művelt és finom félrevezetések helyébe egyszerűen a lényegre utalt, kemény alapállásra a megpróbáló fergetegben. Amikor Szemlér Ferenc 1969-es megjelenésű regényét, *A mirigy esztendeje* történelmi paraboláját olvasom, nem tudom elrejtteni könnyes mosolyomat, felismerve a regényhős „idősebb Szüle István” 1771-re datált s „Teutsch uram nyomtató mesternek” küldött textusában a pestis ellen nyújtott testi és lelki vigasz hasonlóságát a mi korunk ugyancsak egyszerű és áldozatos külvárosi nép szolgálatával.

Egyszerűségről volt szó, nem szimplaságról. Rendkívül csavaros viszonyok közt tisztán kellett kifejteni a közérdekű igazat, közérthetően kellett tudatosítani a ki vezető megoldást. Hogy az írásbeliség változatos szintjeihez mérjem: nem lehetett már elég az események sodrában egy-egy tudományosan elemző Korunk-tanulmány (mint amilyen éppen Bányai tollából *A német „Mitteleuropa” és a duna-völgyi összefogás*), égetően szükséges volt a napisajtó igénybevétele, s a munkásmozgalmi képzettségen innen maradt félparaszti és kisiparos rétegek felé népszerű kifejezéstechnikát kellett alkalmaznunk. Egyszerű közlési módunk azonban gazdag és bonyolult felmérések, alapos történelmi, társadalomtudományi és politológiai tájékozódások, összetett és kollektív munkafolyamatok leszűrt, eredő vonalba fogott, olvasmányosan nevelőképes végösszege volt, s ha ma bárki ezekhez nyúl, tudja visszaszámolni, forrásáig eredeztetni, s éppenséggel hatékonysági foka szerint értékelni a bennük találtakat.

Szégyenkezzem talán saját, külön, maradandóan mély és tudós megnyilatkozásaim elmaradásán, amikor csak óvatosan, félig rejtetten, sokszor névtelenül, s mindig csak a napi lehetőség szintjén, vagyis zsurnaliszta eszközökkel vezethettem ki az olvasót a rázúduló információözön forratagából, saját logikájának érvényesítése felé? A Brassói Lapokban átcúszott egy írásom a nagyhatalmak kárunkra történő alkudozásairól, s az akkor még harmadikutas Szabédi László levélben emelt kifogást az ellen, hogy csak a nyugati nagyhatalmaktól féltém népeink sorsát. Ő és társai akkor még nem tudtak különbséget tenni az imperialisták és a szocialista hatalom közt, a dolgozók azonban megérthették az ilyen közlésekből, hogy a nyugati riválisok egyaránt veszélyesek, s a közös honvédelemben egyetlen támaszunk a szovjetbarátság. A cikk 1938 őszén a gyalázatos müncheni egyezmény alkalmából íródott, Chamberlain angol miniszterelnök és Hitler kancellár kézfogása alkalmából, s a kisebbségi kérdésben olyannyira érdekelt romániai magyar olvasót arra figyelmeztette, hogy immár a békeszerződésekben kodifikált kisebbségvédelemnek is vége, mert „a Népszövetség jogrendszerét előbb a német és olasz imperializmus kezdte ki, azután (Münchenben) az angol és francia hatalmi politika árulta el, s mi a nagyok új játékaikhoz is hozzáillesztjük kishatalmi szándékainkat... A Berlin—Róma tengely vészes dinamizmusa éppen úgy, mint a Nagyhatalom minden egyezkedése is zsákmányul dobja országainkat a nyugat-európai feszültségek levezetésének. Németország és Anglia, Olaszország és Franciaország a gyengébbek rovására igyekszik megoldani ellentéteit, s a gyengébbek mi vagyunk, Európa keleti peremnépei.”

Az Alpári Gyula szerkesztette bázei Rundschau (a volt Inprecorr) nemzetközi kommunista tájékoztatója akkor már alig-alig jutott el hozzánk, nem futott be a Magyar Nap, elmaradt a moszkvai Új Hang, ritkult a pártösszeköttetés, legfeljebb a szovjet rádió adásai szolgálhattak eligazítással, de nekünk egy sajátos nemzetiségi helyzetben újra meg újra meg kellett találnunk a helyes magatartást, amely egyaránt megfelelt a közvetlen helyi érdekeknek s az általános antifasiszta-antiimperialista feladatoknak. A müncheni árulás áldozatául esett Csehszlovákia hamarosan széthullott, s új gond, új erkölcsi és gondolati bonyodalom megpróbáltatása szakadt ránk. Hogyan magyarázzuk meg a közel két évtizede nemzeti elnyomásnak kitett erdélyi magyarságnak, hogy a Csallóközt meg Gömört, Jókai Komáromát és Tompa Mihály Rimaszombatját Magyarországnak visszajuttató bécsi diktátum 1938. november 2-án idegen armány megosztó cselezése, s nem nemzeti felszabadulás? Itt már alig hatott volna a szimpla jelszavasdi, a „Le Hitlerrel!” vagy „Éljen Csehszlovákia!”. Magára a fasiszta célirányra, a Magyarországot is fenyegető Drang nach Osten-politikára kellett ráterelni a figyelmet, valahogy úgy, ahogy a változásokat kísérő cikkekben én is megpróbáltam: „Most, hogy Csehszlovákia megtört, s nemcsak nemzetiségi területeit, de függetlenségét is elvesztette, fel kell vetnünk magunkban öszintén a kérdést: vajon a németek kárpáti térhódításán nem veszítjük-e el mindazt, amit a kisebbségi területek visszacsatolásán megnyertünk? Vizsgáljuk meg lelkiismeretünket. Amit 1849-ben és 1919-ben dunai szomszédaink a magyar demokrácia s a saját jövőjük ellen elkövettek: nem segítettük-e most mi is elő a nyugati hódítók bevonulását a Kárpátok közé?”

Mi mindent hagytam ott Pozsonyban! A sarlósok álmait szlovák—magyar és cseh—magyar, sőt német—magyar testvériesülésről, közös szocialista társadalomépítésről, s ott most felgöngyölödött, szétmállott minden. Anyám egy *cenziurované* rányomású nyílt levelezőlapon csak ennyit közölt: „Ferenc Laci lapja megszűnt.” Ez a Magyar Nap leáldozása. Anyámék barátságban voltak a Ferencz családdal, s a személyi célzást könnyen megérthettem (a régi Sarló Ferencz Lászlója, a lap felelős szerkesztője, ekkor menekült el, s rövidesen Londonban tűnt fel, ott tett kísérletet a megromlott szlovák—magyar viszony emigrációbeli rendezésére). Egy vonalas füzetlapra írt — iskolai szünetben fogalmazott — levélben anyám már bővebb vallomásra kényszerül, többek közt ama helyzetre utalva, hogy magyar nemzetiségű tanárnőtársaival a német polgári leányiskolában aligha taníthat tovább. „Iskolánk — írja — kevés jót várhat, furcsa is, hogy egyikünk sem német. Szegény zsidók! Nem találom meg a helyemet ebben az új világban, a béke embere vagyok, pedig béke nincs ezen a földön, csak gyűlölet és megtorlás. Ha nyugdíjba megyek, el fogok bújni, ne lássak, ne halljak semmit a világ folyásáról.” A Korunk egy csapásra elvesztette csehszlovákiai előfizetőit, hiszen Magyarországról a lapot már régen kitiltották, munkatársainak jó része is elhallgatott, de Szalatnai Rezső elküldte Pozsonyból Anton Straka Čapek-fordításait, köztük a szomorú üzenetet: „De mit tegyünk, ha oly messze az út az egyik nemzettől a másikig; mindnyájan mindinkább egyedül vagyunk.” A térképen böngésztek: Stósz — elvágyva minden útvonaltól — benn a hegyekben csehszlovák felségterület maradt. Fábry Zoltánra a teljes egyedüllét várt, ám az ő postája sem hallgatott el. A stósi halálos csendből harsant fel üzenete: „Az igazi demokrácia számára figyelmeztető jel, hogy München után előlről kell kezdeni mindent.”

Előlről és jobban. A csehszlovákiai magyar ifjúság egységes Tavasz Parlamentjének és a mi Vásárhelyi Találkozóknak az emlékében élve még megcsalattam magam a budapesti „1938-as kör” népi-radikális és nemzeti-függetlenségi látszatával, hogy barátaim figyelmeztetése, majd a bekövetkező események orronütése nyomán is ráébredjek Gömbös után Imrédy miniszterelnök trükkjére az új értelmiségi nemzedék félrevezetésében, s bizonyára túlbecsültem a budapesti Népszavában talált Kassák-cikk ama szép és szent, éppen csak nem reális elképzelését, hogy a Sarló és az „újarcú magyarok” eszmei öröksége immár mintaképévé válhat a területileg megnagyobbodott Magyarország „bajok és harcok között alakuló, új szellemi arculatának”. Pluszrovatom itt az illúziók világába siklott, s megint Fábry Zoltántól kellett tanulnom, aki a Korunk útján figyelmeztetett mindnyájunkat a szlovenszkói vox humana reakciós kiforgatására, a „felvidéki szellem” címen köztudatba lopott jobboldali álfreformerség sötét praktikájára. No de ennek a leleplező Korunk-cikknek az idézése, Fábry töretlen hitével a vox humana tiszta jövője iránt, pluszckikkecskében sem fért már be a Brassói Lapok óvatos üzleti politikájába.

Az antifasizmus irodalmi megnyilatkozása egyre zártabb lett, olvasóköre leszűkült. Jelentősebb volt, mert több mint tízezer aláíró öntudatos magatartását fejezte ki egy — bármilyen kis — cselekedetben, az illegális MADOSZ kormánybeadványa. A november 14-én benyújtott memorandum, melyre a kolozsvári kezdeményező országszerte gyűjtötték a legjobbak kézjegyét, figyelmeztette a királyi diktatúra egyelőre még a vasságával szemben álló elemeit, hogy a Duna-völgyébe behatolt imperializmus megosztó politikájával szemben „a testvériség szellemének intézményes kiépítése az egyedüli kötelék, amely az ország népeit elválaszthatatlanul összefogja s amely ellenáll minden külső ékverésnek”. Sajnos, hozzánk Brassóba a szöveg későn érkezett, mindössze félszáz aláírást gyűjtöttünk össze hirtelenében. A beadvány — olvasom ma Bányai László *Közös sors — testvéri hagyományok* című történelmi vázlatában — Nicolae Iorga s több más antihitlerista nézetű román vezető személyiség egyetértésével találkozott, de már a cenzúra nem engedte a szöveg közlését, a javasolt egyenjogúsítás elmaradt, s a kölcsönös nacionalizmusok tobzódásával csak a dolgozók alulról induló összefogását lehetett szembeállítani. Már ott, ahol ez a szolidaritás erősebbnek bizonyult a román és magyar hivatalos körök még a közös

veszélyben is ellentéteket szító befolyásánál. Rövidesen megalakult a Nemzeti Újjászületés Frontja (valami kék egyenruhafélére emlékszem), komolyan ugyan senki sem vette, de volt a rendelkezésnek egy pontja, s ennek beiktatásánál talán a MADOSZ érvei is hatottak: megalakulhatott nemzetiségi alosztályként a Magyar Népközösség, de már az idevágó megállapodásnál mellőzték a közös román—magyar érdekek következetes népi demokrata vallóit és vállalóit.

Magamfajta kis emlékiró, aki nem a hatalomban eltöltött szerepeire gondolhat vissza, legfeljebb a hatalommal szemben felállított emberi igényeire, s ki-elszorított-ságában magának s népének keserűségeire, nem tudhat érdemlegeset a nagypolitika kulisszatitkairól, az államfők, miniszterek, diplomaták, tábornokok és kémek sürgés-forgásáról a nagy időben, a maga szűk közírói munkaterepén belül azonban számot adhat a hozzá lecsapódó tünetekről, melyek mögött nyilvánvalóan a nagy áramlások, feszültségek és ütközések az eredeti ingerlők és mozgatók. Csak nem vádolhatam meg vitatársaimat a Brassói Lapok szerkesztőségében azzal, hogy demokratikus eszményeinkkel, népi feladatainkkal állottak szemben, hiszen maguk is a kisebbség vagy még azon is belül szűkebb csoportok kisemberei voltak, mégis az ő oldalukról akasztottak el a duna-völgyi egymásrautaltság és összefogás kérdésében. Nem is a lapban, hanem egy történetesen a Korunk hasábjaira áttolódott dialógusban. Halász Sándor, a Brassói Lapok személyében kedves, de annál konokabb ideológusa, Gaál Gábor lapjában sújtott le a „Duna-medence-kérdés” napirenden tartóira, leszögezván a maga fatalista tételét: „E tájon — szinte azt lehet állítani — a különállás és elkülönülés jelenti a magasabb kulturális, nemzeti és államalakulati fokot, nem pedig az összeszövetkezés és összefogás. Valóban e népek sorsa a kis népek végzete, amelyek éppen hogy vannak, és csak addig vannak, amíg a felduzzadt szomszéd vagy a dzsingiszkáni allűrökkel megáldott imperialista le nem tapossa őket.” A cikkíró ökonomista világpolgári beállítottságával még meg is nyugtatta az olvasót, hogy a jelen helyzetben a letaposástól nem kell félni, mert „... biztosítékunk a nagyhatalmak imperialista rivalizálása, és a nagy kereskedelmi államok piacterjeszkedési vágya. Megtartanak és megőriznek bennünket, hogy eladójuk és legfőképpen vevőjünk legyünk. Függetlenségben és önállóságban tartanak bennünket csak azért, hogy a másiké ne lehessünk”.

Igaz, Gaál Gábor szerkesztői megjegyzéssel adta le a törekvéseinket fékező vitacikket, s válaszoltam is rá a következő számban, majd mindketten zárszóként megismételtük igenre—nemre kihagyezett ellenvéleményeinket, a pluszjeles Duna-medence-rovat azonban ráment az eszmei összecsapásra.